

**ПЪТИЩАТА НА КОПРИНАТА
НОВА ИСТОРИЯ НА СВЕТА**

THE SILK ROADS: A New History of the World
Copyright © 2015 by Peter Frankopan

© Павлин Атанасов, *превод от английски*
© Живко Петров, *дизайнер на корицата*

© Сиела Норма АД

София • 2023

ISBN: 978-954-28-4247-7

Питър Франкопан
**ПЪТИЩАТА
НА
КОПРИНАТА**
НОВА ИСТОРИЯ
НА СВЕТА

Превод от английски:
Павлин Атанасов

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....	7
I. СЪЗДАВАНЕ НА ПЪТЯ НА КОПРИНАТА.....	17
II. ПЪТЯТ НА ВЕРИТЕ	49
III. ПЪТЯТ ДО ХРИСТИЯНСКИЯ ИЗТОК.....	68
IV. ПЪТЯТ КЪМ РЕВОЛЮЦИЯТА	90
V. ПЪТЯТ КЪМ СЪГЛАСИЕТО	110
VI. ПЪТЯТ НА КОЖИТЕ	137
VII. ПЪТЯТ НА РОБИТЕ.....	154
VIII. ПЪТЯТ КЪМ РАЯ.....	178
IX. ПЪТЯТ КЪМ АДА.....	207
X. ПЪТЯТ НА СМЪРТТА И РАЗРУХАТА	226
XI. ПЪТЯТ НА ЗЛАТОТО.....	259
XII. ПЪТЯТ НА СРЕБРОТО	281
XIII. ПЪТЯТ КЪМ СЕВЕРНА ЕВРОПА	307
XIV. ПЪТЯТ КЪМ ИМПЕРИЯТА.....	334
XV. ПЪТЯТ КЪМ КРИЗАТА.....	355
XVI. ПЪТЯТ КЪМ ВОЙНАТА	373

XVII. ПЪТЯТ НА ЧЕРНОТО ЗЛАТО.....	408
XVIII. ПЪТЯТ КЪМ КОМПРОМИСА.....	432
XIX. ПЪТЯТ НА ПШЕНИЦАТА	453
XX. ПЪТЯТ КЪМ ГЕНОЦИДА.....	477
XXI. ПЪТЯТ КЪМ СТУДЕНАТА ВОЙНА	506
XXII. АМЕРИКАНСКИЯТ ПЪТ НА КОПРИНАТА	533
XXIII. ПЪТЯТ НА СЪПЕРНИЧЕСТВОТО МЕЖДУ СВРЪХСИЛИТЕ	557
XXIV. ПЪТЯТ КЪМ КАТАСТРОФАТА.....	586
XXV. ПЪТЯТ КЪМ ТРАГЕДИЯТА.....	629
ЗАКЛЮЧЕНИЕ. НОВИЯТ ПЪТ НА КОПРИНАТА.....	658
БЕЛЕЖКИ.....	676
БЛАГОДАРНОСТИ	779

ПРЕДГОВОР

Една от най-ценните вещи в детството ми беше една огромна карта на света. Тя беше забодена на стената до леглото ми и аз се вирах в нея всяка нощ, преди да заспя. Не след дълго запомних имената и местоположението на всички страни, отбелязвайки техните столици, както и океаните, моретата и реките, които се вливат в тях, имената на главните планински вериги и пустини, изписани с курсив, изпълнени с приключения и опасности.

По времето, когато бях тийнейджър, бях смутен от извънредно слабото внимание върху географията в часовете ми в училище, които бяха концентрирани единствено върху Западна Европа и Съединените щати, а оставяха недокосната по-голямата останала част от света. Учеха ни за римляните в Британия, за норманското завоевание от 1066 г., за Хенри VIII и Тюдорите, за американската война за независимост, за индустриализацията от Викторианската епоха, за битката при Сомма и за възхода и падението на нацистка Германия. Поглеждах към моята карта и виждах огромни региони от света, които бяха забулени в мълчание.

За 14-ия ми рожден ден моите родители ми подариха книга от антрополога Ерик Улф, която запали истински пожар в мен. Общовъзприетата и мързелива история на цивилизацията, пише Улф, е тази, където „Древна Гърция поражда Рим, Рим поражда християнска Европа, християнска Европа поражда Ренесанса, Ренесансът – Просвещението, Просвещението – политическата демокрация и Индустриалната революция. От своя страна от кръстосването на индустрията с демокрацията се раждат Съединените щати, възплъщавайки правата

за живот, свобода и стремеж към щастие.“¹ Аз незабавно разбрах, че именно това беше историята, която ми втъпяваха: мантрата за политическия, културния и моралния триумф на Запада. Но този разказ беше непълен, имаше алтернативни ъгли, от които да се погледне на историята – такива, които не означаваха да се гледа на миналото от перспективата на победителите към неотдавнашната история.

Това ме увлече. Изведнъж стана очевидно, че регионите, за които не ни учеха, бяха изгубени, задушени от настойчивия разказ за възхода на Европа. Помолих баща ми да ме заведе да видя Херефордската карта на света, която слагаше за център и средоточие Йерусалим с Англия и останалите западни страни, поставени в единия край, което е напълно неуместно. Когато прочетох за арабски географи, чиито творби били придружавани от карти, които изглеждали обърнати и поставяли в своя център Каспийско море, бях вцепенен по същия начин, както когато разбрах за една важна средновековна турска карта в Истанбул, която имаше за свой център град, наречен Баласагун, за който никога не бях чувал, който не присъства на нито една карта и чието точно местоположение доскоро беше несигурно, а все пак някога бил считан за център на света.² Искях да науча повече за Русия и Централна Азия, за Персия и Месопотамия. Искях да разбера за произхода на християнството от азиатска гледна точка и как са изглеждали кръстоносните походи в очите на тези, които са обитавали великите градове на Средните векове – Константинопол, Йерусалим, Багдад и Кайро например. Искях да науча за великите империи на Изтока, за монголите и техните завоевания, а също така да разбера как са изглеждали двете световни войни, но погледнати не от Фландрия или от Източния фронт, а от Афганистан и Индия.

Следователно извадих изключителен късмет, че имах възможност да уча руски език в училище, където бях обучаван от Дик Хадън, великолепен човек, който беше служил във военноморското разузнаване и вярваше, че пътят към разбирането на руския език и душа е чрез тяхната блестяща литература и фолклорна музика. Оказах се дори още по-голям щастливец, когато той предложи да преподава уроци по арабски на онези, които проявяваха интерес, като по такъв начин

запозна половин дузина от нас с ислямската култура и история и ни потопа в красотата на класическия арабски език. Тези езици спомогнаха за разбулването на един свят, очакващ да бъде открит, или както скоро разбрах, да бъде преоткрит от нас на Запад.

Днес по-голямо внимание е посветено на оценяването на вероятното влияние на бързия икономически растеж в Китай, където се предвижда търсенето на луксозни стоки да се увеличи четири пъти през следващото десетилетие, или на обсъждането на социалната промяна в Индия, където повече хора имат достъп до мобилен телефон, отколкото до тоалетна с казанче.³ Но никой не би могъл да предложи общоприета най-добра точка, от която да погледне към миналото на света и неговото настояще. Всъщност от хилядолетия регионът, разположен между Изтока и Запада, свързващ Европа с Тихия океан, е бил оста, около която се върти светът.

Средната ивица между Изтока и Запада, простираща се нашироко от източните брегове на Средиземноморието и Черно море до Хималаите, може да не изглежда най-обещаващото място, от което да се оценява светът. Това е регион, където сега се намират държави, предизвикващи мисъл за екзотика и периферия, като Казахстан и Узбекистан, Киргизстан и Туркменистан, Таджикистан и страните от Кавказ, регион, свързан с нестабилни режими, които упражняват насилие и са заплаха за международната сигурност, като тези в Афганистан, Иран, Ирак и Сирия, или далеч от добрите практики на демокрацията, както е в Русия и Азербайджан. Общо взето, този регион, изглежда, е родина на редица провалени или провалящи се държави, ръководени от диктатори, които печелят неправдоподобно огромни мнозинства на националните избори и чиито семейства и приятели контролират простиращи се нашироко бизнес интереси, притежават значими авоари и упражняват политическа власт. Това са места с лоша репутация по отношение на човешките права, където свободата на изразяване по въпросите на вяра, съвест и сексуалност са ограничени и контролът на медиите определя какво да излиза или не в пресата.⁴

Такива страни може и да ни се струват диви, но те не са затънени места, не са забутани и пустеещи земи. В действителност мостът между Изтока и Запада е самият кръстопът на цивилизацията. Отдалечени от периферията на световните дела, тези страни са разположени в самия ѝ център – и така е било от началото на историята. Именно тук е родена цивилизацията и е мястото, където мнозина вярват, че е създаден човешкият род – в Райската градина, „насадена от Господ Бог“ с „всякакви дървеса, хубави наглед и добри за ядене“, която според широко разпространеното схващане е разположена в богатите полета между Тигър и Ефрат.⁵

Именно в този мост между Изтока и Запада преди близо 5000 години са основани велики центрове, тук се издигат такива чудеса на древния свят като градовете Харапа и Мохенджо Даро в долината на река Инд с население, наброяващо десетки хиляди, и улици, свързани в една сложна канализационна система, която ще остане непостижима в Европа и след хиляди години.⁶ Други велики центрове на цивилизацията като Вавилон, Урук и Акад в Месопотамия били прославени заради тяхната величественост и архитектурни нововъведения. Междувременно един китайски географ, който пише преди повече от две хилядолетия, забелязва, че жителите на Бактрия, съсредоточена по течението на река Окс*, а сега разположена в Северен Афганистан, били легендарни посредници и търговци, в тяхната столица имало пазар, където се купували и продавали широк набор от продукти, доставяни от близо и далеч.⁷

Това е регионът, където се раждат за живот великите световни религии, където юдаизмът, християнството, ислямът, будизмът и индуизмът се сблъскват помежду си. Това е котелът, където си съперничат езикови групи, където индоевропейските, семитските и китайско-тибетските езици се нареждат заедно до алтайските, тюркските и кавказките езици. Това е мястото, където се издигат и рухват велики империи, където последствията от сблъсъците между култури и съперници се чувстват на хиляди километри разстояние. Оттук се откриват нови гледни точки към миналото и се разкрива един дълбоко взаимосвър-

* Античното име на река Амударя в Средна Азия. – Б. пр.

зан свят, при който случващото се на единия континент има отзвук на другия и последиците от това, което става в степите на Централна Азия, можело да се почувстват в Северна Африка, събитията в Багдад отеквали в Скандинавия, откритията в Америките променяли цените на стоките в Китай и водели до засилване на търсенето на пазарите за коне в Северна Индия.

Тези трусове се предавали по мрежа, която имала разклонения във всички посоки, и по маршрути, по които пътували поклонници и воини, номади и търговци, били купувани и продавани стоки и продукти, обменяли се, пригодявали се и се усъвършенствали идеи. Те носели не само просперитет, но също и смърт и насилие, болест и нещастие. През XIX в. на тази разклонена във всички посоки мрежа от връзки е дадено име от изтъкнатия немски геолог Фердинанд фон Рихтхофен (чичо на „Червения барон“, летищия ас от Първата световна война), което се налага оттогава: *Пътищата на коприната (Seidenstraßen)*.⁸

Тези пътища служели като световна нервна система, свързваща ведно хора и места, но разположени под кожата, невидими за невъоръженото око. Също както анатомията обяснява как функционира тялото, разбирането на тези връзки ни позволява да разберем как функционира светът. И въпреки това, независимо от важността на тази част от света, тя е била забравена от общоприетата история. Отчасти това се дължи на така наречения „ориентализъм“ – настоятелното и поразително негативно виждане за Изтока като неразвит и нисщестоящ спрямо Запада и оттам недостоен за сериозно проучване.⁹ Но това произлиза и от факта, че разказът за миналото е взел такова надмощие и е станал толкова дълбоко вкоренен, че не е останало място за един регион, който дълго време е разглеждан като периферен на историята за издигането на Европа и западното общество.

Днес Джелалабад и Херат в Афганистан, Фалуджа и Мосул в Ирак или Хомс и Алепо в Сирия изглеждат като синоним на религиозен фанатизъм и сектантско насилие. Настоящото е разрушило миналото – отминали са дните, когато името Кабул извиквало във въображението образи на градини, засявани и поддържани от великия Бабур, основател на Моголската империя в Индия. Баг-и-Вафа (*Градината*

на верността) включвала басейн, обграден от портокалови и нариви дръвчета и от ливада с детелини, с които Бабур бил изключително горд: „Това е най-хубавата част от градината, най-красива е гледката, когато портокалите добиват своя цвят. Наистина тази градина е разположена възхитително!“.¹⁰

По същия начин съвременните впечатления за Иран помрачават славните моменти на по-далечната му история, когато неговият персийски предшественик бил нарицателно за добър вкус във всичко – от плодовете, сервирани на вечеря, до очарователните миниатюрни портрети, създадени от неговите легендарни художници, и хартията, на която пишели учените. Една красиво обмислена творба, написана от Сими Нишапури, библиотекар от Машхад в Източен Иран около 1400 г., отбелязва с най-големи подробности съвета на един книголюбец, споделящ своята страст. Всеки, който мисли за писане, казва тържествено той, трябва да бъде посъветван, че най-добрата калиграфска хартия се произвежда в Дамаск, Багдад или Самарканд. Хартията от други места „като цяло е груба, зацапва се и е нетрайна“. Имайте предвид, предупреждава той, че си струва да се предаде на хартията слаба окраска, преди да се положи върху нея мастило, „защото бялото е ярко за очите и всички образци на калиграфско майсторство съблюдават правилото да са на цветна хартия.“¹¹

Местата, чиито имена са почти забравени, някога са доминирали, като Мерв, описван от един географ от X в.: „...възхитителен, хубав, изтънчен, великолепен, просторен и приятен град“ и „майка на света“, или Рей, недалеч от днешен Техеран, който за друг автор от приблизително същото време бил толкова славен, че бил считан за „младоженец на Земята“ и за „най-красивото творение“ на света.¹² Разпръснати по протежение на гръбнака на Азия, тези градове образуват наниз, подобно на перли, свързвайки Тихия океан със Средиземноморието.

Градските центрове си давали стимул един на друг, като съперничеството между владетелите и елитите подтиквало строежа на още по-амбициозни и грандиозни архитектурни паметници. Библиотеки, места за култ, църкви и обсерватории с огромни размери и културно влияние осейвали региона, свързващ Константинопол с Дамаск,

Исфахан, Самарканд, Кабул и Кашгар. Подобни градове приютявали брилянтни учени, които разширявали границите на своите проучвания. Днес са познати имената само на малък брой от тях – мъже от ранга на Ибн Сина, повече известен като Авицена, Ал-Бируни и Ал-Хорезми – гиганти в сферите на астрономията и медицината, но е имало и много други освен тях. В продължение на столетия преди началото на новото време интелектуалните центрове на превъзходство в света, тогавашните Оксфорд и Кеймбридж, Харвард и Йейл, не се намирали в Европа или на Запад, а в Багдад и Балх, Бухара и Самарканд.

Съществува разумно обяснение защо културите, градовете и народите, живеещи по протежение на Пътищата на коприната, се развиват и напредват – докато търгуват и обменят идеи, те учат и заимстват едни от други, стимулирайки по-нататъшния напредък във философията, науките, езика и религията. Прогресът е от съществено значение, както било добре известно на един от владетелите на царството Джоу в Североизточен Китай в единия край на Азия преди повече от 2000 години. „Талантът да се следват пътищата на вчерашния ден – обявява цар Ву-лин през 307 г. пр.Хр., – не е достатъчно да се подобри днешният свят.“¹³ Водачите от миналото разбирали колко е важно да бъдат в крак с времето.

В началото на новото време обаче прогресът сменя своя курс в резултат на две велики презморски експедиции, случили се в края на XV в. В течение на шест години през 90-те години на XV в. били заложени основите на едно значително нарушение на ритъма на установените от дълго време системи на обмяна. Първо Христофор Колумб прекосява Атлантика, проправяйки пътя за свързването на двете значителни земни маси, които оставали недокоснати дотогава, с Европа и отвъд нея. След това само няколко години по-късно Вашку да Гама успешно плава край най-южната точка на Африка, достига до Индия, откривайки в хода на плаването нови морски маршрути. Откритията променят модела на взаимодействие и търговия и предизвикват значителна промяна в световния политически и икономически център на гравитация. Внезапно Западна Европа се трансформира от отдалеченото си и регионално положение до ос на простираща се на всички

страни комуникационна, транспортна и търговска система, с един замах тя става новото средище между Изтока и Запада.

Издигането на Европа възпламенило жестока борба за власт и за контрол върху миналото. С изравняване на силите между съперниците историята е преправена, за да наблегне на събитията, темите и идеите, които биха могли да бъдат използвани в идеологическите сблъсъци, които бушували около борбата за ресурси и за владение на морските пътища. Изработвали се бюстове на водещи политици и генерали, носещи тоги, за да изглеждат като римски герои от миналото, построени били величествени нови сгради в импозантен класически стил, които си присвояват славните дела на древния свят като на техни собствени преки предшественици. Историята е изопачена и манипулирана, за да се създаде натрапчив разказ, при който издигането на Запада не просто е естествено и неизбежно, но е продължение на случилото се преди.

Много истории ме накараха да гледам на миналото на света по различен начин. Но една от тях се отличава особено. Гръцката митология разказва, че Зевс, бащата на боговете, пуснал два орела, всеки от тях в единия край на Земята, и им наредил да летят един срещу друг. Там, където се срещнали, бил поставен свещен камък, омфалос – пътят на света, – за да позволи връзка с божественото. По-късно научих, че представата за този камък отдавна е била източник на очарование за философи и психоаналитици.¹⁴

Спомням си, че когато за пръв път чух тази история, се взирах в моята карта и се чудех къде са се срещнали орлите. Представях си ги как отлитат от бреговете на Западния Атлантис и от тихоокеанското крайбрежие на Китай и се отправят навътре към сушата. Точното място се променяше в зависимост от това къде слагах пръстите си, за да започна да измервам равните разстояния между Изтока и Запада. Но винаги спирах някъде между Черно море и Хималаите. Лежах буден през нощта, потънал в размисли върху картата на стената в моята спалня, върху орлите на Зевс и историята за региона, който никога не се споменаваше в книгите, които четях, и си оставаше без име.

Неотдавна европейците разделиха Азия на три широки зони – Близък, Среден и Далечен изток. Все пак, когато чувах или четях за актуалните проблеми, докато растях, изглеждаше, че вторият от тях, Средният изток, е променил значението и дори местоположението си и се използва по отношение на Израел, Палестина и района около тях, а от време на време и за Персийския залив. И аз не можех да схвана защо продължават да ми говорят за значението на Средиземноморието като люлка на цивилизацията, при положение че изглеждаше толкова очевидно, че не там се е зародила наистина цивилизацията. Истинският тигел, Средиземноморието в неговото буквално значение – центърът на света, – не е море, разделящо Европа от Северна Африка, а се намира в самото сърце на Азия.

Надеждата ми е, че мога да вдъхна смелост на другите да изучават народите и местата, които поколения наред са били пренебрегвани от учените, като разкрива нови въпроси и полета за проучване. Надявам се да предизвикам задаването на нови въпроси за миналото и да поставя предизвикателство пред баналните проблеми, които да бъдат разгледани обстойно. Преди всичко имам надежда да вдъхновя хората, които четат тази книга, да погледнат на историята по различен начин.

*Устър Колидж, Оксфорд
април 2015 г.*